

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-787.24-055.52:343.22-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

Анна БОЛОТНА

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-3738-0169

Вадим СУЛІЦЬКИЙ

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

Бібліографічний опис статті: Болотна, А., Суліцький, В. (2021). Соціальна підтримка батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Стаття присвячена дослідженню видів, форм і методів соціальної підтримки батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом. Це зумовлено загостренням питання щодо соціального контролю, супроводу та надання соціальної підтримки вразливим верстам населення, а саме сім'ям, які опинилися в складних життєвих умовах, а їхні діти вчинили кримінальне правопорушення.

Методологія нашої статті базується на аналізі наукової літератури. Під час аналізу періоджерел ми встановили, що автори, вивчаючи це питання, приділяли увагу тільки одній складовій частині діяльності із соціальної підтримки батьків. Основними напрямками дослідження були соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків, чинники ризику кримінальних правопорушень неповнолітніми, причини соціальної дезадаптації неповнолітніх, які пов'язані із сім'єю, вплив неблагополучних сімей на формування делінквентної поведінки у дітей, ставлення сім'ї до неповнолітніх як ризик вчинення кримінального правопорушення, зміст соціальної роботи з сім'ями, форми та методи підтримки батьків, роль громади в соціальній підтримці батьків.

Вивчення літератури дає підставу стверджувати, що в ситуаціях, коли неповнолітній перебуває у конфлікті із законом, важливо не тільки здійснювати корекційну та профілактичну роботу з ним, але й організувати та забезпечити соціальну підтримку його батьків чи осіб, що їх замінюють. Особливу увагу треба приділити комплексному підходу до вирішення цього питання.

Наукова новизна полягає в систематизації та вдосконаленні підходу до процесу соціальної підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, що складається з таких етапів: встановлення контакту з дитиною та її сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами дитини; здійснення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї; розроблення плану соціально-педагогічної підтримки сім'ї дитини; контроль за поведінкою дитини, за дотриманням нею умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці; психологічна та педагогічна реабілітація дитини; формування сприятливого соціально-педагогічного середовища довкола дитини; соціальна реінтеграція та реадaptaція дитини; оцінка процесу і результативності соціально-педагогічної підтримки.

Ефективним варіантом роботи з батьками є використання відновлювальних соціальних технологій. Це вид соціальних технологій, спрямованих на відновлення попереднього (нормального) стану людини, порушеного внаслідок негативного впливу соціального середовища, соціальної дезадаптації, девіантної та ризикованої поведінки, вчиненого злочину тощо. Саме цей напрям має пріоритетне значення в наших подальших дослідженнях.

Ключові слова: батьки, сім'я, неповнолітні, конфлікт із законом, соціальна підтримка, кримінальне правопорушення, громада, суспільство.

Anna BOLOTNA

Postgraduate Student at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo str., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-3738-0169

Vadym SULITSKYI

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo str., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

To cite this article: Sulitskyi, V., Bolotna, A. (2021). Sotsialna pidtrymka batkiv nepovnolitnikh, yaki перебувають у конфлікті із законом [Social support for parents of minors in conflict with the law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

SOCIAL SUPPORT FOR PARENTS OF MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW

The article is devoted to the study of types, forms and methods of social support for parents of adolescents who are in conflict with the law. This is due to the escalation of the issue of social control, support and provision of social support to vulnerable groups, namely families who find themselves in difficult living conditions and their children have committed a criminal offense.

The methodology of our article is based on the analysis of the scientific literature. During the analysis of primary sources, we found that the authors, in studying this issue, paid attention to only one of the components of the activities of social support for parents. The main areas of research were: social prevention of child abuse among parents of adolescents in conflict with the law; family unhappiness as a factor in the formation of deviant behavior of adolescents; risk factors for juvenile delinquency; causes of social maladaptation of minors related to the family; the influence of disadvantaged families on the formation of delinquent behavior in children; family attitudes towards minors as a risk of committing a criminal offense; the content of social work with families; forms and methods of parental support; the role of the community in the social support of parents.

The study of the literature suggests that in situations where a minor is in conflict with the law, it is important not only to carry out corrective and preventive work with him, but also to organize and provide social support to his parents or guardians. Particular attention should be paid to a comprehensive approach to addressing this issue. The scientific novelty is to systematize and improve the approach to the process of social support of parents of minors who are in conflict with the law, which consists of the following stages: establishing contact with the child and his family, motivating them to cooperate and work on the child's problems; conducting a comprehensive assessment of the needs of the child and family; development of a plan of social and pedagogical support of the child's family; control over the child's behavior, compliance with the conditions of release from punishment, moral and legal norms, cooperation agreements; psychological and pedagogical rehabilitation of the child; formation of a favorable socio-pedagogical environment around the child; social reintegration and readaptation of the child; evaluation of the process and effectiveness of socio-pedagogical support.

An effective option for working with parents is to use restorative social technologies. This is a type of social technology aimed at restoring the previous (normal) state of man, disturbed by the negative impact of the social environment, social maladaptation, deviant and risky behavior, crime, and so on. This direction is a priority in our further research.

Key words: parents, family, minors, conflict with the law, social support, criminal offense, community, society.

Актуальність проблеми. Сім'я є основним середовищем не тільки соціалізації дитини, але й підтримки, піклування, забезпечення її потреб, захисту та виховання. У сім'ї дитина засвоює основні правила, норми і моделі спілкування та взаємодії із соціальним оточенням. Держава робить усе можливе, щоб сучасна українська родина почувалась у безпеці. Про це свідчать низка прийнятих законів і нормативно-правових документів про соціальний захист різних типів сімей. Водночас формування передумов протиправної поведінки неповнолітніх у сімейному оточенні пов'язане зі складними життєвими обставинами їхніх рідних, порушенням струк-

тури сім'ї та негативним психологічним кліматом у сім'ях, хибною педагогічною позицією батьків і неадекватним стилем сімейного виховання, низькою батьківською компетентністю загалом, нехтуванням проблемами та потребами дитини, наявністю криміногенного досвіду в батьків або інших членів сім'ї, вживанням батьками алкоголю та різного виду психоактивних речовин (Беседін, 2002). Тому постає питання щодо соціального контролю, супроводу та надання соціальної підтримки вразливим верстам населення, а саме сім'ям, які опинилися в складних життєвих умовах, а їхні діти вчинили кримінальне правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні роки підготовлено низку наукових праць, де розкрито різні аспекти особливості підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. Але автори приділяють тільки однієї складовій частині такої діяльності. Так, основними напрямками, що досліджувалися, були соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом (Журавель, 2017), сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків (Кучерявенко, 2006), чинники ризику кримінальних правопорушень неповнолітніми (Лісова, 2019), причини соціальної дезадаптації неповнолітніх, які пов'язані із сім'єю (Мушкевич, 2017), вплив неблагополучних сімей на формування делінквентної поведінки у дітей (Павлик, 2001; Ткачева, 2018), ставлення сім'ї до неповнолітніх як ризик вчинення кримінального правопорушення (Бесєдін, 2002), зміст соціальної роботи із сім'ями (Градецька, 2010), форми та методи підтримки батьків (Клішевич, 2011; Чернуха, 2012; Шумна, 2011), роль громади в соціальній підтримці батьків (Алексєєнко, 2020).

Вивчення літератури дає підставу стверджувати, що в ситуаціях, коли неповнолітній перебуває в конфлікті із законом, важливо не тільки здійснювати корекційну та профілактичну роботу з ним, але й організувати та забезпечити соціальну підтримку його батьків чи осіб, що їх замінюють. Особливу увагу треба приділити комплексному підходу до вирішення цього питання.

Мета статті полягає в аналізі видів, форм і методів соціальної підтримки батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальна підтримка сімей є невід'ємною складовою частиною суспільного життя. У наукових дослідженнях визначаються «суспільне піклування» та «християнська благодійність», а механізми сприяння родині класифікуються за рівнем опори на суб'єктність сім'ї в суворій ієрархії: державна турбота, соціальний захист, соціальна підтримка. Серед інших механізмів – забезпечування, обслуговування, піклування тощо. Серед характеристик відсутності соціальної рівноваги родини, що має дітей, виділяються такі: наявність у родині стійких проблем її соціальної життєдіяльності, які сприймаються нею та кожним її членом як

неподоланні бар'єри; оцінка сім'єю власних проблем як таких, які не можна подолати самотійно, без зовнішнього впливу; високий рівень потреби родини в системній допомозі різних соціальних інститутів, підтримка яких досить часто є єдиною умовою розв'язання сімейних проблем; відсутність балансу між соціальними потребами сім'ї і можливостями їх задоволення відповідно до запитів та інтересів кожного з її членів тощо (Кучерявенко, 2006; Мушкевич, 2017; Скіпальська, Лях, Клішевич, 2021).

Варто підкреслити, що інші науковці висловлюють схожі ідеї щодо змісту соціальної підтримки батьків, у тому числі соціально-педагогічної, зокрема батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Дослідження науковців засвідчили, що наявність у батька, матері, брата чи сестри неповнолітнього судимості або притягнення членів сім'ї до кримінальної чи адміністративної відповідальності є значним чинником ризику для вчинення правопорушень серед підлітків, а серед причин, пов'язаних із сім'єю дитини, які призводять до її соціальної дезадаптації, виділяють такі: безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності, виховання її в дусі асоціальних орієнтирів; жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорсткі методи виховання; недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб; нехтування її інтересами; відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини; виховання дитини педагогічно некомпетентними особами (наприклад, старшими дітьми), а також особами, що мають обмежені можливості педагогічного впливу на дитину (літні люди, сусіди, знайомі тощо); перенесення дорослими на дитину агресії, спричиненої якимись іншими проблемами; залучення дитини до конфліктів між батьками, конкуренція між ними через дитину та за дитину, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні; неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (гіперпротекція, гіпоопіка, емоційне нехтування дитиною, намагання відкупитися від дитини тощо); неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці – ігнорування батьками вікових потреб підлітка, висування вимог до його поведінки та використання прийомів виховання,

що не відповідають конкретному віку (Беседін, 2002; Градецька, 2010; Юзікова, 2016)

Наслідком впливу вказаних причин можуть бути незадовільнені фізичні та соціальні потреби дитини, формування в неї асоціальних орієнтирів і стереотипів делінквентної поведінки, загальна невихованість, педагогічна занедбаність, відставання у фізичному, психічному та культурному розвитку, посилення загальної тривожності й агресивності дитини, формування комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості в собі, низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю, пошук дитиною захисту та підтримки в компанії однолітків або у сторонніх дорослих, бажання самоствердитися, привернути до себе увагу ризикованими, зокрема делінквентними, вчинками (Дворкова, 2010).

Загострення проблем сімейного неблагополуччя на загальному тлі убогості та постійної потреби, моральна та соціальна деградація, яка відбувається в сім'ях, розлучення батьків призводять до вкрай негативних наслідків. Дослідження показують, що частіше неповнолітні злочинці виховувались у неблагополучних сім'ях. Це прояви неповаги батьків до дітей, жорстокість стосовно них, демонстративна байдужість, пияцтво.

Неблагополучною може бути сім'я не тільки малозабезпечена, а й з високим рівнем достатку. Що ж до статистики, то нині в середньому 32 дитини на день (на рік близько 12 тис.) стають сиротами при живих батьках. Загалом в Україні родинної опіки не мають 2,5 млн дітей. Близько 40% неповнолітніх злочинців походять із неповних сімей, 5% взагалі не знали батьків. Окрім того, кількість сімей, що розпадаються, постійно зростає. Це призводить до того, що діти почуваються у своїй сім'ї непотрібними, чужими, починають шукати контактів поза родиною та, на противагу їй, перекладають негативний досвід і накопичену озлобленість на оточуючих (Кучерявенко, 2006).

Також неповнолітні переймають звички та модель своєї майбутньої поведінки від батьків у побутових ситуаціях, в яких вони перебувають. У таких сім'ях батьки можуть зловживати алкоголем, наркотиками, займатися проституцією. У них відсутні будь-які моральні цінності та культурні устої. Психічні розлади дітей

істотно є результатом і спадщиною відповідної поведінки та життя їхніх батьків – алкоголіків, наркоманів. Деякі сполучення психічних розладів і соціально-психологічної деформації особистості пояснюються тим, що причини патологічного розвитку особистості неповнолітніх криються в асоціальності та аморальності батьків (Дворкова, 2010; Логвінова, 2009; Мушкевич, 2017; Liakh, Spirina, Aliksieienko, 2020).

Тому особлива увага, в контексті криміногенних особистісних факторів, має бути спрямована на такі сім'ї: сім'ї з дітьми, в яких батьки у зв'язку з тривалою хворобою не можуть виконувати належним чином свої батьківські обов'язки; сім'ї, де триває процес розлучення батьків та вирішується спір між матір'ю та батьком щодо місця проживання дітей, участі в їх вихованні; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, діти в яких перебувають в інтернатних закладах (окрім спеціальних та спеціалізованих), або де є ризик влаштування дітей до таких інтернатних закладів за заявою батьків у зв'язку з неспроможністю задовольнити потреби дітей; сім'ї, в яких було скоєне фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство над дітьми, жорстоке поводження з ними або існує реальна загроза його вчинення; сім'ї, в яких діти систематично самовільно залишають місце постійного проживання; сім'ї, діти шкільного віку в яких не зараховані для навчання до загальноосвітніх навчальних закладів або систематично без поважних причин пропускають навчальні заняття (Беседін, 2002; Клішевич, 2011; Логвінова, 2009; Павлик, 2001).

Окрім того, на ризик вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми впливає байдужість батьків до життя своєї дитини і обмеження часу та тем для спілкування (Павлик, 2001).

Отже, фундаментальною соціальною одиницею є сім'я. В її середині створюються свої неповторні стосунки. Учасники сімейного мікросоціуму постійно впливають, взаємодіють з іншими членами родини. Саме в сім'ї відбувається формування базових навичок, ставлення до інших членів суспільства та соціуму загалом, формування особистих якостей, моральності та принципів.

Тому вкрай важливим є раннє виявлення дітей, які схильні до правопорушень, та раннє

втручання з метою профілактики та недопущення ситуацій, коли вони вступають у конфлікт із законом, підсилюючи виховну компетентність їхніх батьків, зменшуючи чинники, що спричинюють вразливість такої сім'ї, та допомагаючи вийти зі складної життєвої ситуації.

Зміст соціальної підтримки батьків полягає у створенні груп підтримки для сімей (групова робота), підвищенні обізнаності батьків із різних соціальних питань (зокрема, як навчитися встановлювати дружні стосунки з іншими, виражати свої почуття й емоції, поважати відмінності), проведенні оцінки потреб батьків і дітей, проведенні інформаційних сесій, аналізі потреб шкільної спільноти, співпраці з іншими інститутами, створення «каталогу спільноти» – місцевих установ поблизу закладу (Алексеєнко, 2002; Журавель, 2014; Лях, Чечко, 2015).

Соціальна підтримка має бути спрямована на запобігання сімейних проблем і формування соціальної відповідальності батьків через створення спеціальних консультативних пунктів, батьківських шкіл, курсів батьківської компетентності. Це передбачає певну діяльність, наприклад, організацію сімейного свята, координацію дій різних відомств і служб у розв'язанні проблем конкретної сім'ї, забезпечення батьків інформацією з різних питань соціального захисту, що проводиться у формі консультування (Павлик, 2001; Шумна, 2011; Чернуха, 2012).

Одним із важливіших аспектів, на наш погляд, є потреба інформувати батьків про поведінку неповнолітніх поза перебування в сім'ї. Буде доречно більш активно застосовувати повідомлення батьків про факт вчинення правопорушення дітьми, з одночасною вказівкою на те, що до них може бути застосовано покарання, передбачене ст. 184 Кодекс України про адміністративні порушення в разі продовження протиправної поведінки неповнолітнім.

До числа заходів впливу, якими можна доповнити ст. 24-1 КУАП, на допомогу батькам підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, доцільно додати й такий, як обмеження доступу до розважальних закладів після 21 години, обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, що полягатиме в забороні відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, зокрема пов'язаних з управлінням механічним

транспортним засобом, обмеження перебування поза місцем проживання протягом певного часу доби, виїзду в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу, обов'язок з'являтися для реєстрації, оприлюднення інформації про вчинення адміністративного проступку неповнолітнім, що є формою зовнішнього осуду протиправної діяльності неповнолітнього, зобов'язання відвідувати навчальні програми правоохоронного спрямування зі встановленням днів, тривалості та часу початку і закінчення занять, а також установ (Логвінова, 2009; Градецька, 2010).

Ми також поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що соціальний педагог закладу освіти спільно з батьками має сприяти усуненню таких чинників шкільного середовища: низький рівень безпеки школи (доступ на територію школи сторонніх осіб, продаж на території школи психоактивних речовин тощо); надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання; застосування стосовно учнів надмірних дисциплінарних санкцій; практика стигматизації і таврування тих, хто відстає в навчанні та поведінці; високий рівень конкуренції між учнями; незалучення учнів до соціально корисної діяльності та позаурочних чи позашкільних заходів; низький рівень успішності в навчанні; погані стосунки з педагогами та/або однолітками; цькування дитини однолітками; сформоване в дитини негативне ставлення до навчання, школи загалом, відсутність бачення дитиною свого майбутнього (Градецька, 2010; Шумна, 2011; Чернуха, 2012)

Також частиною соціальної підтримки батьків є усунення соціальним педагогом чинників негативного впливу однолітків. Вплив ровесників на формування протиправної поведінки проявляється згодом, після того, як вступають у дію особистісні та родинні чинники, коли дитина дорослішає. У неформальному середовищі однолітків формування передумов протиправної поведінки, на нашу думку, пов'язане з наявністю в ньому осіб, яким властива протиправна поведінка, та груп однолітків асоціальної й антисоціальної спрямованості, недоступністю для них соціально позитивних неформальних груп, конфліктами між підлітковими угрупованнями, доступністю для неповнолітніх засобів девіантної поведінки, надмірним тиском на неповнолітніх їх групи

або, навпаки, їх ігноруванням із боку правоохоронних органів та громадськості.

Ще батькам важливо усвідомлювати вплив чинників громади на формування протиправної поведінки їхніх дітей. Основними із цієї групи чинників є обмежені ресурси для відпочинку, змістовного та активного дозвілля, здобуття професійних навичок, духовного розвитку та/чи медичної допомоги для неповнолітніх, високий рівень злочинності в районі проживання дитини, доступність алкоголю та наркотиків, популяризація психоактивних речовин.

Чим більша кількість чинників мають вплив на дитину, тим вищий ризик вчинення нею правопорушення. Більше того, вивчення комбінацій таких чинників та їх взаємозв'язку не тільки підвищує спроможність суб'єктів, що надають соціальні послуги та працюють із цією категорією, передбачати ризик скоєння майбутніх правопорушень, але й допомагає краще зрозуміти поведінку дитини, її модель, основні причини, намір, мотивацію змінюватись, щоб соціально-виховна робота була максимально ефективною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, процес соціальної підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, складається з таких етапів: 1) встановлення контакту з дитиною та її сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами дитини; 2) здійснення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї; 3) розроблення плану соціально-педагогічної підтримки сім'ї дитини; 4) контроль за поведінкою дитини, за дотриманням нею умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці; 5) психологічна та педагогічна реабілітація дитини; 6) формування сприятливого

соціального-педагогічного середовища довкола дитини; 7) соціальна реінтеграція та реадaptaція дитини; 8) оцінка процесу і результативності соціально-педагогічної підтримки.

Важливо, що більшість учених розглядають соціальну підтримку батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, у контексті вирішення професійно значущих завдань, що поступово ускладнюються та сприяють оволодінню батьками діловими, особистісними, комунікативними та моральними якостями, сприяють розвитку їхньої виховної компетентності тощо.

Послуги таким сім'ям мають надаватися насамперед відповідно до виявлених криміногенних чинників ризику. Передбачається, що основні ресурси в межах втручання мають бути спрямовані на першочергові потреби дитини та її родини, безпосередньо пов'язані з кримінальною поведінкою. Серед прикладів криміногенних чинників, які вимагають такого першочергового втручання, можна зазначити антисоціальні настрої, цінності та переконання дитини, низький рівень контролю емоцій, спілкування з однолітками, які залучені до кримінальної діяльності, вживання психоактивних речовин, насильство в сім'ї (Журавель, 2017).

Ефективним варіантом роботи з батьками є використання відновлювальних соціальних технологій. Це вид соціальних технологій, спрямованих на відновлення попереднього (нормального) стану людини, порушеного внаслідок негативного впливу соціального середовища, соціальної дезадаптації, девіантної та ризикованої поведінки, вчиненого злочину тощо. Саме цей напрям має пріоритетне значення в наших подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Liakh T., Spirina T., Aliksieienko T. Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientifical Conference*. 2020. No. 4. P. 279–284. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944> (date of access: 25.11.2021).
2. Алексєєнко Т.Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. Український соціум. Київ, 2002. 143 с.
3. Бєседін А.А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03. Харків, 2002. 180 с.
4. Градецька Н.М. Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
5. Дворкова А.В. Соціальні фактори формування злочинної поведінки неповнолітніх жіночої статі. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. 5. С. 117–125.
6. Журавель Т.В. Соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії* : матеріали XIII міжн. наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 29–30 листопада 2014 р. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 140–142.

7. Караман О.Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.
8. Клішевич Н.А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина XX - початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 20 с.
9. Кучерявенко Л.В. Сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків. *Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. Вип. 1. С. 76–81.
10. Лісова Н. Проблемні аспекти злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 61–67.
11. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ, 2009. 225 с.
12. Мушкевич М.І. Моделі організації психологічного супроводу сімей, які мають проблемних дітей. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 8. С. 183–190.
13. Павлик О.М. Вплив сім'ї на порушення поведінки у підлітків. *Невротичні розлади та порушення поведінки у дітей та підлітків* : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2001. С. 74–75.
14. Скіпальська Г., Лях Т., Клішевич Н. Аналіз зарубіжних практик протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. № 2 (49). С. 192–197. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197> (дата звернення: 25.11.2021).
15. Ткачова О.В. Чинники, що впливають на злочинність неповнолітніх. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (2). С. 929–932.
16. Чернуха Н.М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 179–182.
17. Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : ЧНУ, 2015. Вип. 739 : Педагогіка та психологія. С. 207–214.
18. Шумна Л.П. Поняття та види соціальної підтримки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. ПРАВО*. 2011. Вип. 17. С. 119–125.
19. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К.О., 2016. 510 с.

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T.F. (2002). Vykhovnyi potentsial simi v suchasnykh umovakh. Ukrainskyi sotsium [The educational potential of the family in modern conditions. Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Besiedin, A. A. (2002). Dysfunktsionalna simia yak chynnyk deviantnoi povedinky nepovnolitnykh [Dysfunctional family as a factor in deviant behavior of minors] : dys... kand. sotsiol. nauk : 22.00.03. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Chechko, T., Liakh, T. (2015). Sutnist sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky osobystosti [The essence of socio-pedagogical support of the individual]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedahohika ta psykhologhiia*. (Vols. 739), (pp. 207–214). Chernivtsi [in Ukrainian].
4. Chernukha, N. M. (2012). Katehoriia sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky: teoriia i praktyka [Category of socio-pedagogical support: theory and practice]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. (Vols. 6), (pp. 179–182). Khmelnytsky [in Ukrainian].
5. Dvorkova, A.V. (2010). Sotsialni faktory formuvannia zlochynnoi povedinky nepovnolitnykh zhinochoi stati. [Social factors in the formation of criminal behavior of female minors]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. (Vols. 5), (pp. 117–125). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Hradetska, N. M. (2010). Simia yak subiekt zapobihannia zlochynnosti nepovnolitnykh [The family as a subject of juvenile delinquency prevention] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
7. Karaman O. L. (2013). Teoriia i metodyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z nepovnolitnimy zasudzhenymy v penitentsiarnykh zakladakh Ukrainy [Theory and methods of socio-pedagogical work with juvenile convicts in penitentiary institutions of Ukraine] : avtoref. dys. ... dokt., ped. nauk : 13.00.05. Luhansk [in Ukrainian].
8. Klishevych, N. A. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkami iz delinkventnoiu povedinkoiu (druga polovyna XX – pochatok XXI st.) [Socio-pedagogical work with adolescents with delinquent behavior (second half of XX – early XXI century)] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kucheriavenko, L.V. (2006). Hromadianske suspilstvo ta problemy stanovlennia osobystosti. *Simeine neblahopoluchchia yak chynnyk formuvannia deviantnoi povedinky pidlitkiv [Family unhappiness as a factor in the formation of deviant behavior of adolescents]*. Kryvyi Rih : Vydavnychiy dim [in Ukrainian].
10. Liakh T., Spirina T., Aliksieienko T. Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientifical Conference*. 2020. No. 4. P. 279–284. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944> (date of access: 25.11.2021).

11. Lisova, N. (2009). Problemni aspekty zlochynnosti nepovnitnikh [Problematic aspects of juvenile delinquency]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. (Vols. 2), (pp. 61–67). Kyiv [in Ukrainian].
12. Lohvinova, M.V. (2009). Tsyvilna ta simeino-pravova vidpovidalnist batkiv (osib, yaki yikh zaminiuiut) za pravoporushennia, vchyneni nepovnitnimy [Civil and family law liability of parents (persons replacing them) for offenses committed by minors] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
13. Mushkevych, M.I. (2017) Modeli orhanizatsii psykhologichnoho suprovodu simej, yaki maiut problemnykh ditei [Models of organization of psychological support of families with problem children.] *Zbirnyk naukovykh prats RDHU*. (Vols. 8), (pp. 183–190). Rovno [in Ukrainian].
14. Pavlyk, O.M. (2001). Nevrotychni rozlady ta porushennia povedinky u ditei ta pidlitkiv. *Vplyv sim'i na porushennia povedinky u pidlitkiv [Influence of family on behavioral disorders in adolescents]*. (Pp. 74–75) Kharkiv [in Ukrainian].
15. Shumna, L.P. (2011). Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. PRAVO. *Poniattia ta vydy sotsialnoi pidtrymky [Concepts and types of social support]*. (Vols. 17), (pp. 119–125). Kharkiv [in Ukrainian].
16. Skipalska H., Liakh T., Klishevych N. Analiz zarubizhnykh praktyk protydii domashnomu nasylstvu v period pandemii COVID-19. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2021. № 2 (49). S. 192–197. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197> (data zvernennia: 25.11.2021) [in Ukrainian].
17. Tkachova, O.V. (2018). Molodyi vchenyi. *Chynnyky, shcho vplyvaiut na zlochynnist nepovnitnikh [Factors influencing juvenile delinquency]*. (Vols. 11), (pp. 929–932). L'viv [in Ukrainian].
18. Yuzikova, N.S. (2016). Zlochynnist nepovnitnikh: osoblyvosti, suchasni tendentsii ta zakhody zapobihannia i protydii yii [Juvenile delinquency: features, current trends and measures to prevent and combat it]. Dnipro : Bila K.O. [in Ukrainian].
19. Zhuravel, T.V. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretoho tysiacholittia u krainakh Yevropy ta Azii. *Sotsialna profilaktyka zhorstokoho povodzhennia z ditmy sered batkiv pidlitkiv, yaki perebuvaiut u konflikti iz zakonom. [Social prevention of child abuse among parents of adolescents in conflict with the law]*. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].